

БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ПОСЕБНА ИЗДАЊА 122

AQUATICA

КЊИЖЕВНОСТ, КУЛТУРА

УРЕДНИЦИ
МИРЈАНА ДЕТЕЛИЋ
ЛИДИЈА ДЕЛИЋ

Одговорни уредник
ДУШАН Т. БАТАКОВИЋ
директор Балканолошког института САНУ

БЕОГРАД 2013

Издавач

БАЛКАНОЛОШКИ ИНСТИТУТ САНУ

Београд, Кнез Михаилова 35

<http://www.balkaninstitut.com>

E mail: balkinst@bi.sanu.ac.rs

Рецензенти

академик Предраг Палавестра

академик Нада Милошевић-Ђорђевић

Слика на насловној страни

Country Bath Inn I

Art Print by Charlene Winter Olson

Технички уредник

Кранислав Вранић

Штампа

Colorgrafx

Тираж

300

ISBN 978-86-7179-083-3

С а д р ж а ј

Лидија Делић & Мирјана Детелић О ОВОЈ КЊИЗИ	7
--	---

I ЛИНГВИСТИКА

Софија Милорадовић ВОДА И ПОНЕШТО ОД ВОДЕ У СРПСКИМ ДИЈАЛЕКАТСКИМ РЕЧНИЦИМА	11
Марија Илић РИБЕ У РАЗГОВОРНОМ И МЕДИЈСКОМ ДИСКУРСУ У СРБИЈИ	33

II УСМЕНЕ КЊИЖЕВНЕ ВРСТЕ, ФОЛКЛОР

Снежана Самарџија ИЗ ДУБИНА И ВИРОВА. ПРЕДСТАВЕ О ПОДВОДНОМ СВЕТУ У СРПСКОЈ УСМЕНОЈ ПРОЗИ	65
Suzana Marjanić OD ANATOLIJSKE BOGINJE PTICE GRABLJIVICE PREKO STAROGRČKIH SIRENA DO MORSKIH DJEVICA U HRVATSKIM USMENIM PREDAJAMA	85
Смиљана Ђорђевић Белић ВЛАСИНСКИ ВОДЕНИ БИК. ФОЛКЛОРНИ ТЕКСТ, РИТУАЛНА ПРАКСА И ЗАМИШЉАЊЕ ЗАЈЕДНИЦЕ	103
Биљана Сикимић ЗАГОНЕТ(А)НИ ПОДВОДНИ СВЕТ	131
Љубинко Раденковић ВОДЕНИ ДУХ – ВОДЕЊАК. СЛОВЕНСКЕ ПАРАЛЕЛЕ	161
Љубица Ђурић РАК И ЖАБА У СВАДБЕНОМ КОНТЕКСТУ	173
Љиљана Пешикан Љуштановић ПОМОРЉИВА РИБА ИЗ ГРАНИЧНЕ ВОДЕ. ИМЕНОВАЊЕ И ФУНКЦИЈА	191
Ђорђина Трубарац Матић ВОДА БОСИЉКОВА И СУНЧЕВА СЕСТРА	203
Мирјана Детелић ЕПСКИ БУНАРИ	213

Лидија Делић	
ПРОВРЕ ВОДА МУТНА И КРВАВА.	
ЕПСКА АТРИБУЦИЈА ВОДЕ.	231

Светлана Ђирковић	
ВОДЕНИ ЕКОСИСТЕМ У ФОЛКЛОРНОМ КЉУЧУ.	
СЛУЧАЈ ЈЕДНОГ КАНАЛА У СЕЛУ БАТКОВИЋ	247

III АУТОРСКА КЊИЖЕВНОСТ, ИСТОРИЈА УМЕТНОСТИ, ФИЛМ

Marjetka Golež Kaučič	
RIBA FARONIKA. BITJE VODA IN SVETA V IZROČILU IN	
V SODOBNIH INTERPRETACIJAH.	261

Марија Шаровић	
БРОДАРИЦА И УНДИНА.	
ВОДЕНА ВИЛА У КОМПАРАТИВНОМ КОНТЕКСТУ.	281

Немања Радуловић	
ПОДВОДНА МИТОЛОГИЈА У СЛИЦИ СВЕТА САВРЕМЕНОГ	
ЕЗОТЕРИЗМА	301

Бојан Јовић	
ВОДА КАО ЕЛЕМЕНТ УТОПИЈСКОГ ХРОНОТОПА	335

Валентина Живковић	
МОТИВИ ВОДЕ И ВОДЕНИХ БИЋА У ТРАДИЦИЈИ КОТОРА	
(XIV–XVII ВЕК).	349

Vladislava Gordić Petković	
SLIKE VODE U ŠEKSPIROVOM DRAMSKOM OPUSU.	363

Драгана Машовић	
ЛАКОМА ВОДЕНА БИЋА И ЛАКОМ, ЧОВЕК.	
О МОГУЋИМ ИСХОДИМА КУЛТУРНОГ ДЕПРОГРАМИРАЊА	373

Nevena Daković & Biljana Mitrović	
BELA NEMAN PUTOVANJA. MOVI DIK I FILMSKE ADAPTACIJE	393

Тијана Тропин	
ОД ЗАСТРАШУЈУЋЕГ ДО ПРИСНОГ. МОТИВ ВОДЕЊАКА	
У КЊИЖЕВНОСТИ ЗА ДЕЦУ.	409

Јован Љуштановић	
СИМБОЛИКА РИБЕ У МОДЕРНОЈ СРПСКОЈ ПОЕМИ ЗА ДЕЦУ	429

Золтан Вирав	
ВОДЕНИ СВЕТОВИ. АЛУЗИЈЕ И ИЛУЗИЈЕ	441

Марија Илић*

Балканолошки институт САНУ

Београд

РИБЕ У РАЗГОВОРНОМ И МЕДИЈСКОМ ДИСКУРСУ У СРБИЈИ**

Кад би ајкуле биле људи, имале би велике кутије у мору у којима би живеле мале рибе. У овим хабитатима би држале све врсте хране – и биљке и животиње [...] Најважније би било, наравно, морално образовање рибица. Училе би да је Највећа и Најлепша ствар за рибицу да се жртвује радосно и да мора веровати у ајкуле, посебно када јој обећавају светлу будућност. Малим рибама би се говорило да се до овакве будућности може стићи само ако науче да буду послушне [...] Кад би ајкуле биле људи, наравно, водиле би ратове међусобно ради освајања страних кутија са рибицама и страних рибица [...] Позоришта на морском дну би приказивала рибице хероје како поносно упливавају у чељусти ајкуле уз мелодичну музику која дражи њихове уши и велике мисли које успављују њихова чула. Чак би постојала и религија кад би ајкуле биле људи. Проповедали би да рибице почињу да живе тек када доспеју у стомаке ајкула. Штавише, ако ајкуле икада постану људи, не би све рибице биле равноправне као што су сад. Неком би били дати положаји, биле би постављене изнад других. Оним значајнијим би било допуштено да прождиру мање. Ово би сигурно било на задовољство ајкула, које би за себе онда имале веће примерке. Значајније рибице би биле одговорне за чување реда међу осталим: постале би професори, официри, градитељи кутија за рибице итд. Укратко, море би постало цивилизовано тек када би ајкуле биле људи.

Бертолт Брехт (1930)

Апстракт: У раду се анализира употреба метафора чији је изворни домен рибли свет, а циљни свет људи, а које се користе у српском разговорном и медијском дискурсу. Теоријски оквир чини когнитивна лингвистика, а изворе речници разговорног језика и јавни говор доступан преко интернета. Истраживање показује да су продуктивни следећи метафорички појмови: ЧОВЕК ЈЕ РИБА, који се кори-

* marija.ilic@bi.sanu.ac.rs

** Рад је настао на пројекту Балканолошког института САНУ „Језик, фолклор и миграције на Балкану“ (бр. 178010), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

сти махом у сленгу, ДРУШТВО ЈЕ РИБА И ЉУДСКО ПОНАШАЊЕ ЈЕ РИБЉЕ, који се највише користе у разговорном и медијском дискурсу о политици и економији. Циљ овог рада јесте да направи инвентар најфреквентнијих метафоричких израза у којима се користе *рибе* и да покаже како се оне доводе у везу са савременим друштвеним догађајима и актерима.

Кључне речи: антрополошка лингвистика, метафора, критичка дискурс анализа, зоосемичан дискурс, сленг, медијски дискурс, рибе

1. Метафоре у мишљењу и језику

У поређењу с читавим живим и неживим воденим светом, рибе се најчешће користе као метафоре у савременом дискурсу. У раду их називам „рибљим“ метафорама, јер свет риба представља изворни домен за грађење значења и израза којима се описују људски карактери, друштво и међуљудски односи. Такав тип дискурса назива се зоосемичним. На самом почетку потребно је дати уводне напомене о когнитивно-лингвистичкој теорији, која представља теоријски оквир за анализу која следи. У сада већ класичној студији *Метафоре наше насушине* (*Metaphors we live by*, 2003 [1980]) Џорџ Лејкоф (George Lakoff) и Марк Џонсон (Mark Johnson) заступали су тезу да су метафоре пре свега ствар мишљења и да је њихова основна функција разумевање и доживљавање једног појма (појмовног домена) помоћу другог појма (појмовног домена). Према Лејкофу и Џонсону, наш појмовни систем углавном је метафорички структуриран, тј. већину појмовних домена разумевамо помоћу термина и релација преузетих из других појмовних домена (Lakoff, Johnson 2003, 4–5). Метафоре се стога заснивају на корелацијама између разних појмовних домена, које људи успостављају на основу свог искуства. Појмовни домен који се користи за разумевање неког другог домена назива се изворним, и он је у највећем броју случајева утемељен у нашем телесном искуству, чулно сазнањив и физички конкретан, док се појам који се разумева помоћу метафоре назива циљним, и најчешће је чулно несазнањив и апстрактан.¹ Потребно је нагласити и то да метафоре откривају неке аспекте појма који представљају, док друге скривају, нпр. метафорички појам људи су животиње² открива инстинктивну, а скрива спиритуалну природу човека.

Из овог кратког излагања јасно је да се когнитивистичка теорија супроставља класичној стилистици, у којој је метафора виђена пре свега као језички

¹ Золтан Кевечеш истиче да су уобичајени следећи изворни домени: људско тело, здравље и болест, животиње, биљке, зграде и грађење, машине и алатке, игре и спорт, новац и посао, кување и храна, топлота и хладноћа, светлост и тама, силе, кретање и смер. Уобичајени циљни домени су: осећања, жеља, моралност, мишљење, друштво/нација, политика, привреда, људски односи, комуникација, време, живот и смрт, вера, догађаји и акције (Kövecses 2010, 23–28).

² Лејкоф и Џонсон су увели праксу писања метафоричких појмова верзалним словима, што су даље наставили њихови следбеници.

израз и стилски украс својствен поетским и реторским жанровима.³ За когнитивисте метафора је посебно чуло наше спознаје, а језички израз, иако секундаран, неизмерно је важан зато што тек помоћу анализе језика добијамо представу о томе како је структуриран појмовни систем. Когнитивисти истичу да је метафора свеприсутна у свакодневном говору, при чему говорници углавном не примећују да се служе метафоричним изразима; стога такве метафоре називају конвенционалним (Lakoff, Johnson 2003, 139). Структура „X је Y“, која је вековима служила као парадигматична за метафору, заправо је врло ретка у свакодневном говору (уп. Cameron 2003); говорници чешће користе метафоризоване глаголе, придеве, прилоге, форме обраћања или поредбене конструкције.

1.1. Животињске метафоре

Свет животиња је типични изворни домен помоћу којег се разумевају други домени, нарочито људски. Основна појмовна метафора која повезује домен животињског и људског јесте велики ланац живота, а први су је описали Џ. Лејкоф и Марк Тарнер (Mark Turner) (*More than Cool Reason*, 1989). У њеном средишту је фолклорна представа о повезаности бића и ствари у свету. Велики ланац замишља се као хијерархијски поредак према којем се на врху налази Бог, следе космос, друштво, људи, животиње, биљке, сложени објекти, природни физички феномени; члановима сваког нивоа се приписују типични атрибути и понашање; при томе, припадницима „горњих“ редова придодују се атрибути који се сматрају вреднијима и обратно, нпр. Богу – спиритуалност, свемоћ, мудрост; људима – рационалност, карактер, моралност; животињама – инстинктивност, суровост, одсуство моралности; биљкама – биолошке одлике итд. (Lakoff, Turner 1989, 166–167). Појмовна метафора великог ланца води порекло из западне филозофије и уметности, тј. јеврејско-хришћанске традиције, али је присутна и у другим културама, па се може сматрати неком врстом универзалне народне таксономије (Исто). Овај систем заправо постаје метафоричан када искористимо неки његов ниво за разумевање или именовање другог нивоа. Процес може ићи у два смера: од „нижих“ ка „вишим“ и обратно. Тако се између нивоа успоставља читав низ кореспонденција.

Из великог ланца изводи се врло продуктиван метафорички појам животиње су људи. Антропоморфне концептуализације постају тако типске одлике животиња и улазе у свакодневни говор, као и у репертоаре фолклора широм света: лавови су храбри и племенити; лисице су лукаве; пси су верни, љубо-

³ Родоначелником класичне теорије се сматра Аристотел и његово дело *Поетика*. Ипак, у *Реторици*, која се бави свакодневним и јавним дискурсом, Аристотелова схватања су ближа савременим лингвистичким увидима. Ту он указује на чињеницу да је метафора свеприсутна у свакодневном говору и писању, те да служи бољем разумевању ствари. Међутим, теоретичари књижевности и лингвисти су се ослањали махом на *Поетику*, а занемаривали ставове изнете у *Реторици* (уп. Mahon 1999; цит. према Klikovac 2004, 11).

морни; мачке су самосталне; зечеви и мишеви су плашљиви; вукови су окрутни; овце су покорне; сове су мудре; змије су луте; рибе су неме итд. (уп. Lakoff, Turner 1989, 194; Milić 2013, 199). Лејкоф и Тарнер (н. м.) истичу да говорници и не примећују да су карактеризације инстинктивног понашања животиња метафоричке.

У метафоризацији у обрнутом смеру најпродуктивнија су два појма: људи су животиње и људско понашање је животињско. Кевечеш указује на то да се ови појмови у већини случајева односе на негативно маркирано људско понашање (Kövecses 2010). То се објашњава управо хијерархијском структуром великог ланца, према којој су животиње смештене ниже од човека, па су према томе и типске (антропоморфне) одлике које им се приписују оцењене као мање вредне. То исто примећују Сабина Халупка-Решетар и Биљана Радић, које наглашавају да употреба зоонима у формама за обраћање људима углавном представља пример семантичке дерогације, тј. увредљивог обраћања које настаје као говорникова негативна реакција на појаву саговорника, његово понашање, интелигенцију или карактер (Halupka-Rešetar, Radić 2003). Горан Милић (2013, 205) уочава да посебно живина и стока служе као означитељи људске глупости и неспретности (нпр. Кобило једна! Краво смотана! Свињо алава! Ђурко глупава! Кокошко брбљива! Матори јарче!; уп. Halupka-Rešetar, Radić 2003, 1896). Семантичка дерогација у зоосемичном дискурсу је и родно маркирана: приметна је тенденција ка дерогацији жена употребом зоонима (уп. Milić 2013, 207–208). То долази стога што је велики ланац у великој мери андроцентричан, при чему је жена постављена ниже на лествици од мушкарца (уп. Lakoff, Turner 1989; Milić 2013, 207–208).

Наравно, постоје и изузеци. Зооними се користе и као форме обраћања којима се исказује нежност и симпатија, нарочито у обраћању малој деци или међу љубавницима, и то су углавном деминутиви или називи за младунце (нпр. Прасе мало, како си се само искаљао! Мишићу, волим те! Мацо драга!; уп. Halupka-Rešetar, Radić 2003). Изузетак су и животињске метафоре које реферишу на сексуалну привлачност, и у том случају зоосемични дискурс је родно маркиран, јер се углавном односи на жене.

1.2. Рибље метафоре у традицији и савремености

У словенској традицијској култури риба се превасходно перципира као нема (риба је нема), одакле следи и метафора нем човек је риба, што илуструје пословица „Нем/ћути као риба“. Како Александар Гура примећује, немо ст зближава рибу и душу човека пресељену на други свет, што доводи до појмовне метафоре душа је риба. У традицијској култури риба стога има амбивалентну везу како са смрћу тако и с рађањем. Веза између рибе и 'другог света' опажа се у словенским космолошким представама о митској риби (киту, штуки) на којој

лежи земља (уп. Гура 2005, 562–567). Риба је такође повезана с читавим системом забрана и веровања: деци се не даје док не проговоре да не би остала нема; ни трудној жени, да не би родила немо дете; сањати живу рибу сматра се добрим знаком, тј. знаком да ће деца живети или да жени предстоји трудноћа и порођај (Исто). С риболовом је, исто тако, повезан низ веровања, предсказања, ритуално-магијских радњи, и он спада у веома значајне фолклорне мотиве (Исто, 566). На основу метафоре ЖЕНА ЈЕ РИБА, у сватовским песмама риба ухваћена у мрежу симболизује невесту, а младожења се често представља као рибар (Исто). У хришћанској иконографији се риба, преко представе о рађању и новом животу, концептуализује као Христ, мада је изворно аналогија успостављена на основу акронима (ΙΧΘΥΣ [Ichthys] – „Ιησοῦς Χριστός, Θεοῦ Υἱός, Σωτήρ“).

У савременом разговорном и медијском дискурсу продуктивне су различите рибље метафоре. Истраживање показује да се највише користе метафоре ЧОВЕК ЈЕ РИБА, ДРУШТВО ЈЕ РИБА и ЉУДСКО ПОНАШАЊЕ ЈЕ РИБЉЕ. Свака од њих везује се за одређени говорни жанр у коме је посебно продуктивна: прва махом за сленг, а друге две за дискурс политике и економије.

2. Појмовна метафора ЧОВЕК ЈЕ РИБА

Ова појмовна метафора веома је продуктивна. Особена је за сленг и разговорни дискурс, а користи се и у медијима који су језички блиски разговорном стилу. У зависности од врсте рибе која се узима за изворни домен развила су се различита значења: риба, као генерички појам, најчешће се односи на жене и у тој употреби има изразите еротске конотације; сому се пак приписује глупост и готово искључиво односи се на мушкарце, па се глуп мушкарац представља као сом.

2.1. ЖЕНА ЈЕ РИБА: андроцентрични сленг

Риба је један од највитаљнијих израза сленга, а користи се од половине прошлог века. То је посебно значајан податак, ако се има у виду да је основна одлика сленга иновативност и променљивост.⁴ Зооморфни дискурс у коме се користи ова метафора за жену изразито је андроцентричан и настаје помоћу два когнитивно-језичка механизма: метафоричким преносом *риба* постаје ознака за женски

⁴ Под сленгом подразумевам онај варијетет који се назива још омладински жаргон, арго, шатровачки, фрајерски. Сленг дефинишем као неформални и ненормирани лексикон и систем језичких израза групе људи обједињене по неколико критерија, нпр. (адолесцентски) узраст и заједничка (урбана) супкултура којој припадају. Иако се адолесцентски узраст сматра значајном категоријом у дефинисању говорника сленга, данас многи говорници сленга већ припадају и средњој и старијој генерацији. Стога би се пре могло рећи да је сленг особен за млађе говорнике, али га у неформалним ситуацијама радо користе и старији говорници који долазе из одређене урбане супкултуре (о српском жаргону уп. Клајн 1996; Bugarski 2003; Милорадовић 2012).

полни орган преко сема влажности и риблих уста (ВАГИНА ЈЕ РИБА), а затим метонимијом, и то заправо синегдохом (*pars pro toto*), постаје назив за женску особу (ЖЕНА ЈЕ ВАГИНА).⁵ *Риба* има експресивну семантику и већ у себи носи позитивну оцену женског изгледа, нпр. *Она је риба* 'Она је згодна девојка, жена'. Да би се појачало значење користи се и аугментатив *рибетина* 'изузетно згодна девојка, жена', као и деминутиви *рибица*, *рибеза*, *рибичица*, *рибон*, који имају експресивно значење испољавања симпатије, мада се њихово право значење разумева на основу контекста (уп. Gerzić, Gerzić 2002 s. v. *riba*).

У савременом сленгу, за *рибу* се везује читав низ атрибута и детерминатора којима се оцењују женски изглед, карактер и понашање, углавном из угла мушких говорника. Наредне примере ексцерпирала сам из интернет-речника савременог београдског сленга Вукајлија (<http://vukajlija.com>). Речник често доноси и нове сленг изразе; значења сам парафразирала, јер су и она написана у сленгу:⁶

'(изузетно) згодна девојка, жена': *добра* / *одлична* / *мрак* / *супер* / *страда* / *феноменална* / *врх* / *екстра* / *боли глава* / *невиђена* / *авион* / *опасно добра риба*

'непривлачна и ружна девојка, жена': *лоша* / *никаква риба* / *риба*, *ал само у хороскопу* / *риба* из *Машинске* / *носач авиона* 'најбоља другарица и пратиља *авион рибе*'; *камена риба* 'својим изгледом плаши људе као што *stonefish* лучи смртоносан отров'

оцене физичких одлика женског изгледа: *омега риба* 'чији су физички атрибути, груди и задњица, у облику слова омега из грчког алфабета'; *фића риба* 'грађена тако да има велику задњицу, а мале груди'; *коњ риба* 'има кршну грађу налик мушкарцу, велику главу, широка рамена и малу задњицу'; *риба сом* 'девојке, жене с брковима или брчићима'; *златна рибица* 'природна плавуша'

преозначавање сленга, углавном врло подругљиво значење: *супер*, *мега*, *гига*, *cool риба* 'која поставља на интернет, посебно на Фејсбук, своје фотографије снимане из свих углова и неписмене коментаре'; *тјунџирана риба* 'која је потрошила значајна финансијска средства за дотеривање свог изгледа'; *невиђена риба* 'свака девојка коју има твој другар лажов'; *риба боли глава* 'која се слика на Фејсбуку с нападним осмехом или изразитом фацијалном експресијом, што одаје утисак да је боли глава'; *мрак риба* 'с којом се мушкарац упознао и зближио у мраку, па не зна како изгледа'

оцене женског понашања или карактера: *риба широке потрошње* 'која има врло активан сексуални живот и доста разноврсних партнера'; *риба al dente* / *лака риба* 'коју је лако освојити и с њом остварити сексуални однос'; *поносна риба*; *доминантна риба*; *луда риба*; *трансформер риба* 'која мења стилове и укусе према тренутној потреби'; *делфин риба* 'која је паметна и прозире вашу намеру'; *жена ајкула* 'коју затегура оно што обичне

⁵ На основу преноса *pars pro toto* користе се изрази за вагину *пичка* и *цупи* као ознаке за жену, с тим што се сматрају значајно вулгарнијим од *рибе*.

⁶ Овај речник је замишљен тако да свако ко жели може слати своје предлоге, које затим модератори разматрају.

жене сахрани'; *златна рибица* 'полни орган девојке коју не можеш лако да намамиш у кревет', 'спонзоруша коју ниси упецао ти, него је она упецала тебе и којој мораш испунити пуно жеља'

оцене женског стила и изгледа: *штиклирана риба* 'која носи штикле'; *напуцана риба* 'представља знаменитост Београда; велики део свог времена проводи у салонима за улепшавање, обучена у уске ствари, на штиклама, нападно нашминкана'

разно: *плацебо риба* 'било каквог изгледа, с којом се прекида дужа апстиненција'; *златна рибица* 'свака девојка, жена с којом си после дуже апстиненције'

Неке врсте риба се посебно везују за одређена значења: да би се избегао превише коришћен термин *риба*, у новијем сленгу користе се *ајкула* и *баракуда* за 'изузетно zgodну женску особу којој не може умаћи ниједан мушкарац ако одлучи да га освоји'.⁷ Ипак, од свих риба штука се најексплицитније повезује са сексуалном активношћу жене. Таква метафорика вероватно долази од тога што се штука мрести у плићак, окружена бројним мужјацима који одмах оплођују јајашца.⁸ У сленгу, *штука* увек означава сексуално врло активну женску особу, а користи се и поредбена конструкција *јебе се ко штука*. Поред тога, у сленгу и *пирана* означава одређену врсту женског сексуалног понашања (уп. Vukajlija).

Рибље метафоре, дакле, у сленгу углавном преносе „мушки“ поглед на женску сексуалност и описују неке аспекте сексуалног живота, уп. на пример *риба на рибу иде* (настала аналошки према *пара на пару иде*, а служи да опише ситуацију када мушкарац након дужег периода апстиненције нађе девојку, и онда му се одједном чини да му се све жене удварају); *Је л' ради риба?* (обраћање проститукама и уговарање сексуалног односа); *рибач* 'мушкарац који има успешан сексуални живот'; *риба риби гризе рибу* (настао аналошки према брзалици *риба риби гризе реп*, а реферише на лезбијке) (уп. Vukajlija). Исто тако, назив познатог рок-бенда *Рибља чорба* настао је из игре речима, тј. игре хомонимним изразима: *рибља чорба* је 'чорба направљена од рибе', али и сада већ застарели београдски сленг за месечни циклус код жена. У сленгу, *акваријум* се односи на место где има пуно девојака, жена, посебно када се реферише на средње школе и факултете с

⁷ Метафоричку везу између жене која је неоодољива за мушкарце и баракуде налазимо и у поп-песми Викторије „Баракуда“: *Ја сам твоја киша / Ти си печурка / Ја сам плави талас / Ти си обала. / Можда сам луда / Али ипак хоћу да / Верујем у чуда / Свим својим чулима. / Ти си кишни облак / Ја сам капљица / Ти си љута ватра / Ја сам варница. / Можда сам луда / Али чим те узледам / Као баракуда / Ја бих да те уједам. / Срце пита да л' те волим / А глава каже да ме не слуша. / Ноге играју по своме / И овог пута баш сам се заљубила.*

⁸ Штука је слатководна риба предатор, врло бројна у многим водама Европе, а код нас се налази у низијским рекама, језерима и барама. Тело штуче је издужено и вретенасто са снажним репом. Штуче се хране сваким пленом који могу да прогутају, а највише једу најчешћу врсту рибе у свом окружењу. Када истребе све рибе око себе штуче постају канибали. Одрасле штуче се осим рибом хране и жабама, ситним воденим птицама и неопрезним ситним сисарима. Уп. *Encyclopaedia Britannica*: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/460286/pike#ref2237> 13; Портал *Вараличар* посвећен риболовцима и љубитељима природе: http://www.varalicar.rs/ribe_stuka.php; приступљено 13. 11. 2013.

претежно женском популацијом; када се на неком месту скупџ више девојака, користи се израз: *Пуко акваријум* (уп. Vukajlija s. v. *akvarijum*).

2.2. ГЛУП МУШКАРАЦ ЈЕ СОМ: андроцентрични сленг

Сом спада у највеће слатководне рибе у Европи и одвајкада се сматрао изузетно укусним и вредним уловом; у рибарском жаргону зове се и *краљ риба*. У свету рибара сом се сматра врло опрезном рибом коју је тешко уловити, али се да преварити техником „лова на бућку“.⁹ Ипак, у метафоричком преносу људских особина на рибе сом је глуп. Објашњење „сомове глупости“ налазимо у Вукајлији: „сом не памти бол, тако да може у року од пет минута да се упеца пет пута на исту удицу. Сом се везује за једног партнера до краја живота“ (уп. Vukajlija; Gerzić, Gerzić 2002 s. v. *som*).

Ова метафора пресликава се на људе, тј. на мушкарце, у метафори глуп мушкарац је сом; отуд изрази *глуп као сом*, *буљи као сом* 'ништа не схвата'. У разговорном језику, мушкарцу се обраћа као *сому* уколико се истиче да је поступио глупо или наивно: *Е баш си/сам (испао) сом! Соме један! Сом је и брзоплета особа, која се да лако преварити: Залетео се ко сом на бућку и Хвата се ко сом на бућкало* (уп. Vukajlija). Интензификација се постиже и употребом аугментатива *сомина* 'изузетно глуп мушкарац'.¹⁰ А *јато сомина* означава 'шабане или дизелаше који иду у групи' (уп. Vukajlija s. v. *som*). Следећи виц илуструје једну од шаливих концептуализација наивног мушкарца као сома: „Ако га мушкарац упеца, онда је то риболов. Ако га жена упеца, онда је то брак“ (уп. Vukajlija).

Сом се у сленгу користи и за цифру хиљаду. Најчешће је то хиљаду јединица неке валуте – динара, али и евра, долара итд. Овај метафорички пренос вероватно настаје према аналогји величине сома с величином новчанице или цифре на коју се реферише; обично је то највећа или једна од највећих новчаница у оптицају, нпр.: *Књига има сома страна; Требало би да ми повећају плату на три сомића* (уп. Gerzić, Gerzić 2002 s. v. *som*).

⁹ Сом је снажна и крупна риба, врло грабљива, која је способна да лови чак патке и гуске. Сматра се неустрашивим. Нису ретки случајеви да су сомови толико снажни да рибар нема довољно снаге да га извуче на обалу или да сом поцепа рибарску мрежу и оде. Сматра се да је врло опрезан и да га је тешко уловити, али се може преварити „ловом на бућку“. Бућка је од давнина позната направа од дрвета којом рибари ударају по површини воде, производећи тако специфичан звук који иритира сома и који изнервиран бућкањем снажно креће из дубине, где најчешће обитава, према месту на површини где се бућка. Ту га чека већ припремљен мамац на удици, који халапљиво гута (уп. Портал *Пецарош*: www.pecaros.in.rs; Портал *Златна бућка*: <http://zlatnabucka.soweb.com/index.html>; приступљено 10. 11. 2013). Сом који има више десетина килограма зове се *сом капиталац*.

¹⁰ Синонимни зооним који се користи да означи глупо и наивно понашање мушкарца је *магарац* и *магарчина*. С тим што је од зоонима *магарац* добијен глагол *намагарчити* 'преварити', који се може користити за све особе, независно од пола.

3. Појмовна метафора ДРУШТВО ЈЕ РИБА

Иако риба почиње да се квари и смрди од утробе, а не од главе, раширено је уверење да се свежина рибе процењује стањем у којем се налази њена глава. На основу појмовне метафоре ДРУШТВО ЈЕ РИБА, настала је и метафорична изрека *риба од главе смрди* која служи да објасни лоше стање у неком друштву/заједници. Ова метафора изводи се од шире ДРУШТВО ЈЕ ОРГАНИЗАМ, која је присутна од самих почетака људске мисли.¹¹ Постоје врло ране и разноврсне потврде изреке *риба од главе смрди* у европским језицима. У Оксфордском речнику пословица као изворни језик наводи се старогрчки (гр. *ἰχθὺς ἐκ τῆς κεφαλῆς ὀρεῖν ἄρχεται*), а примери из немачког и енглеског налазе се још од 15. века.¹² У најранијим писаним потврдама изрека је описивала односе у домаћинству, тј. ако потчињени и слуге не ваљају, то пре свега значи да господар не ваља. Изрека је била позната и у турском културном кругу, о чему сведочи британски амбасадор у Османском царству у 18. веку, сер Џејмс Портер: „Турци имају домаћу изреку у таквим приликама: они кажу 'риба од главе смрди', што значи да ако слуга не ваља, то значи да господар није добар“ (Porter 1768, 123; превод с енглеског М. И.).¹³ Јасно је да се од самог почетка ова изрека примењивала да нагласи одговорност вођа, господара, владара или елите за односе и опште стање у заједници.

У савременој Србији, изрека се користи и у разговорном и у медијском дискурсу, и има различите функције. Јелко Кацин, извештач Европског парламента, у свом патерналистички интонираном исказу упућеном српским политичарима ову метафоричну изреку користи као експанаторни и директивни модел:

- [1] (*Телеграф* (Београд), чланак „Риба увек смрди од главе: Кацин поручио да власт треба да хапси своје људе“)¹⁴

Извештач Европског парламента за Србију Јелко Кацин поручио је да власт треба да почне да хапси своје људе ако хоће да ЕУ озбиљно схвати Србију (...) Ако се нови лидери задовоље „четвртом лигом“ и одмах не ударе на системску корупцију, Влада Србије неће одговорити на очекивања својих грађана и ЕУ, и неће преживети цео мандат, рекао је Кацин, подсећајући на народну пословицу – „да риба увек смрди од главе“.

Употреба ове изреке као експанаторног и директивног модела је заправо особена за исказе у којима се говорник залаже за промену незадовољавајућег стања у некој организацији:

¹¹ О историји и динамичкој промени метафоре ДРУШТВО ЈЕ ОРГАНИЗАМ уп. Mouton 2013.

¹² Уп. Oxford Dictionary of Proverbs: <http://www.answers.com/topic/the-fish-always-stinks-from-the-head-downwards>; приступљено 6. 11. 2013.

¹³ Уп. <http://www.phrases.org.uk/meanings/fish-rot-from-the-head-down.html>.

¹⁴ Уп. <http://www.telegraf.rs/vesti/politika/319579-kacin-vlast-da-hapsi-svoje-ljude> (30. 08. 2012); приступљено 7. 11. 2013.

- [2] (Портал *Мондо*, чланак „Гуровић: Риба смрди од главе, Моко остани!“)¹⁵

У интервјуу београдском листу *Спорт*, Милан Гуровић је изјавио да у Кошаркашком савезу Србије „треба да ради метла“, јер „риба смрди од главе“ и поручио да Зорана Моку Славнића треба оставити на месту селектора.

Аналитичари и дневни коментатори често је користе као средство за критику елите:

- [3] (Портал *Смедерево на клик*, чланак „Риба од главе смрди“)¹⁶

Борба против наркоманије је озбиљна ствар и проблем лежи у онима који се баве продајом и шверцом опојних средстава. Не враћајте Смедерево деценијама уназад. А свима је добро познато да „риба од главе смрди“.

У новинским чланцима који критикују стање у друштву врло често се јавља ова метафорична изрека у наслову, чиме се реинтерпретирају значење и порука целог чланка. Тако се, на пример, у тексту посвећеном корупцији у српском друштву, ова изрека помиње само у наслову „Риба смрди од главе, али се чисти од репа“, Портал *S-Media*;¹⁷ исто важи и за чланак у *Блицу* под насловом „Риба од главе смрди“, који је посвећен лошој економској политици земље.¹⁸

У проширеној форми изреке – „Риба смрди од главе, али се чисти од репа“ – наглашена је њена директивност, јер служи као модел за решавање поремећених односа у друштву. Такав је, на пример, наслов који је предложен као тема за расправу на Форуму Б92 „Да ли риба смрди од главе или од репа?“¹⁹ (уп. Vukajlija s. v. *riba smrdi od glave*). Изрека се користи и као експланаторни, критички и директивни модел и у академским радовима, и у политичко-уметничким перформансима.²⁰

4. Појмовна метафора људско понашање је рибаљ

Појмовна метафора која људско понашање објашњава преко понашања риба је, према мојим налазима, најпродуктивнија међу рибаљим метафорама. Разликују

¹⁵ Уп. <http://www.mondo.rs/a75445/Sport/Kosarka/Gurovic-Riba-smrdi-od-glave-Moko-ostani.html> (9. 10. 2007); приступљено 7. 11. 2013.

¹⁶ Уп. <http://www.sdcafe.rs/vesti/riba-od-glave-smrdi> (18. 06. 2013); приступљено 7. 11. 2013.

¹⁷ Уп. <http://www.smedia.rs/vesti/vest/47883/a.html?id=47883> (27. 10. 2010); приступљено 7. 11. 2013.

¹⁸ Уп. <http://www.blic.rs/Komentar/Komentar-nedelje/252463/Riba-od-glave-smrdi> (8. 05. 2011); приступљено 7. 11. 2013.

¹⁹ Уп. <http://forum.b92.net/topic/43395-da-li-riba-smrdi-od-glave-ili-od-repa> (26. 02. 2008); приступљено 7. 11. 2013.

²⁰ Уп. наслов рада Синише Марчића „Риба смрди од главе: Политичка култура неповјерења у Босни и Херцеговини“ (Политичка култура и толеранција, Бања Лука: Клуб интелектуалаца, 2012). Активисти Мреже за афирмацију невладиног сектора одржали су перформанс пред зградом Врховног државног тужилаштва у центру Подгорице, под називом „Риба смрди од главе“; уп. http://www.slobodnaevropa.org/content/mans_riba_smrdi_od_glave/2040171.html (12. 05. 2010); приступљено 7. 11. 2013.

се две њене примене: у првом случају описује понашање појединца према другима и ту спадају ЧОВЕК КОЈИ ЋУТИ ЈЕ РИБА, ЧОВЕК КОЈИ СЕ ДОБРО СНАЛАЗИ ЈЕ РИБА У ВОДИ, ЧОВЕК КОЈИ СЕ НЕ СНАЛАЗИ ЈЕ РИБА НА СУВОМ, ЧОВЕК КОЈИ ИСПУЊАВА ЖЕЉЕ ЈЕ ЗЛАТНА РИБИЦА, ЧОВЕК КОЈИ ЈЕ ОПАСАН ПО ДРУГЕ ЈЕ ПИРАНА / БАРАКУДА / АЈКУЛА; у посебном случају описује говор тела, о чему сведочи метафора млитав стисак руке ЈЕ МРТВА РИБА; друга примена односи се на људско понашање уопштено, дакле, на правила која владају у односима међу људима, када се користи метафора МОЋНИ ЉУДИ СУ ВЕЛИКЕ РИБЕ КОЈЕ ЈЕДУ СЛАБЕ ЉУДЕ – МАЛЕ РИБЕ, као и из ње изведене ВАЖАН ЧОВЕК ЈЕ КРУПНА РИБА, односно НЕВАЖАН ЧОВЕК ЈЕ СИТНА РИБА.

4.1. ЧОВЕК КОЈИ ЋУТИ ЈЕ РИБА

Метафора НЕМ ЧОВЕК ЈЕ РИБА, изведена из основне представе о риби у словенској традицијској култури (РИБА ЈЕ НЕМА), не користи се често у савременом разговорном и медијском дискурсу. У разговорном језику употребљава се изрека *ћути као риба*, мада се у ту сврху чешће користи израз *ћути као заливен*. У медијском дискурсу, *ћути као риба* најчешће описује ситуацију када неки оптуженик не жели да сарађује са судом, тј. брани се ћутањем; нпр. наслов у листу Ало „Афера 'Азотара': Драгин ћути као риба, Вујачићу позлило!“²¹ Исту метафору препознајемо и у чланку који се односи на Дејана Миленковића Багзија, оптуженог за учешће у Ђинђићевом убиству:

[4] (Портал Б92, чланак „Елефтеротипија: Миленковић ћути“)

Позивајући се на полицијски извор, лист пише да Миленковић од хапшења „ћути као риба о случају Ђинђић“, а да је у вези са својим боравком у Грчкој само признао оно што је грчким властима већ било познато, као и о лицима која су га угостила.²²

4.2. ЧОВЕК КОЈИ СЕ СНАЛАЗИ У НЕКОЈ СИТУАЦИЈИ ЈЕ РИБА У ВОДИ

Пливајући у води, риба се креће у својој природној средини. То стога постаје изворна радња којом се описује ситуација када се човек добро сналази. Метафорична изрека *плива као риба у води* користи се често у разговорном дискурсу и медијима; поред ње, у употреби су и модификоване варијанте са истим значењем, али без метафоризованог глагола *пливати*: *сналази се / осећа се као риба у води*. У разговорном дискурсу метафорични израз *плива као риба у води* не носи евалуацију моралности радње која се на тај начин описује [5], [6]:

²¹ Уп. <http://www.alo.rs/vesti/aktuelno/dragin-cuti-ka-ribe-vujacicu-pozlilo/5353> (27. 11. 2012); приступљено 13. 11. 2013.

²² Уп. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2004&mm=08&dd=13&nav_category=120&nav_id=148222 (13. 08. 2004).

- [5] (*Пулс познатих*, интервју „Рамбо Амадеус: Помажем Јоксимовићу око текста песме“) ²³

- Ко је тежи противник – Калиопи или Јоксимовић?
- Нису они моји противници. Сарађивао сам са Калиопи, помагао јој око текста и аранжмана у једној нумери. Она је изванредна певачица, а Жељко је озбиљан хитмејкер, направио је многе хитове, плива у поп водама као риба у води, а ја сам први пут на том терену који је за мене врло клизав, па уопште не могу да проценим ко је у предности од њих двоје.

- [6] (*Блог Дневник једног директора*, текст „Риболовачка прича“) ²⁴

Бојан се сналази у продаји као, јелте, риба у води. У свакој фирми у којој је радио подизао је продају у року од неколико месеци на неочекивано висок ниво.

Метафора РИБА у ВОДИ користи се радо у спортским вестима:

- [7] (*Портал Србобран*, чланак „Мудрински: Тата је престао да ме саветује када сам прешао у Звезду“) ²⁵

Црвена звезда је у Огњену Мудринском добила играча који се у казненем простору сналази као риба у води, у преводу, као Филипо Инзаги. С том разликом да се у односу на легендарног Италијана, за сада, ређе „пеца“ у офсајд замке. И што је на свом дебију за велики клуб, а то је ретко којим играчима доспевало, и већим од Инзагија, постигао хет-трик и тако већ ушао у историју црвено-белих.

Ипак, у интелектуалном дискурсу тај израз се често повезује са особама чије деловање се процењује као морално проблематично [8], [9]:

- [8] (*Време* (Београд), Дејан Анастасијевић, чланак „Дрвено гвожђе“, критика романа *Гвоздени ров* Милорада Улемека Легије) ²⁶

Донекле је занимљив Часлав, изванредан лик из Клуба књижевника који Ђору упућује у основе велике светске завере против Срба, која као што сазнајемо, почиње још од Сократа, Платона и Алкибијада. Часлав плива као риба у води кроз београдску интелектуалну чаршију, али има везе свуда и у стању је да зачас организује транспорт војним хеликоптером.

- [9] (*Портал Пеишаник*, Владимир Арсенијевић, текст „Зидови на темељима злочина“) ²⁷

Емир Кустурица, човек који је могао, који је морао да буде нешто више, претворио се у отужни симптом отужног времена у ком живимо а у ком овај наш безвезни суперхерој плива лагодно и вешто као риба у води. Све

²³ Уп. <http://www.pulsonline.rs/puls-poznatih/8101/rambo-amadeus-pomazem-joksimovicu-oko-teksta-pesme> (23. 01. 2012); приступљено 12. 11. 2013.

²⁴ Уп. <http://dnevnikjednogdirektora.com/ribolovacka-prica/> (31. 10. 2013); приступљено 13. 11. 2013.

²⁵ Уп. <http://www.srbobran.net/news/1/2153/ognjen-za-sportal-rs/> (10. 05. 2012); приступљено 13. 11. 2013.

²⁶ Уп. <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=402760> (13. 01. 2005); приступљено 13. 11. 2013.

²⁷ Уп. <http://pescanik.net/2012/07/zidovi-na-temeljima-zlocina> (17. 07. 2012); приступљено 12. 11. 2013.

му је, чини се, потаман, јак је и огроман, ко од брега одваљен, глават и космат, у друштву поштован скоро па ко Ноле, успешан у свему чега се дохвати.

Метафора се фрагментално користи у изразима „добро пливати / сналазити се у водама“, нпр. „добро плива у водама политике“, „добро плива у кошаркашким водама“, „одлично се сналази у уметничким водама“, „плива у брачним водама“.

4.3. ЧОВЕК КОЈИ СЕ НЕ СНАЛАЗИ У НЕКОЈ СИТУАЦИЈИ ЈЕ РИБА НА СУВОМ

Супротног значења од „рибе у води“ је „риба на сувом“, јер је то ситуација у којој рибе не могу да дишу ни да се крећу, и врло брзо умиру. Стога се човек који се не сналази пореди с рибом на сувом. Може се рећи да се ова метафора више користи у разговорном дискурсу, а мање у медијском. За разлику од РИБЕ У ВОДИ, која је продуктивна и у интелектуалним аналитичким чланцима, РИБА НА СУВОМ среће се махом у булеварској штампи.

У следећа два чланка новинари у игри речима повезују метафоре (привлачна) ЖЕНА ЈЕ РИБА И РИБА НА СУВОМ да би прокоментарисали понашање естрадних звезда. У *Куриру* чланак под насловом „Риба на сувом“ извештава о збуњеном понашању македонске певачице Каролине Гочеве на црногорској плажи.²⁸ У другом, новинарка критикује понашање хрватске певачице Северине, користећи податке о певачицином пореклу и месту удаје да би развила метафорични концепт *рибе* која је напустила своје природно окружење (Далматинско приморје) и настанила се у континенталном делу земље (Вршац), где се не сналази најбоље:

[10] (Портал *Лепота и здравље*, блог „Северина: риба на сувом“)²⁹

Можда би све било другачије да је риба на приморју остала, у свом природном окружењу. Овако, чим се отиснула на копно, ухваћена је у раљама сопствене мреже.

Метафора РИБЕ НА СУВОМ, као и у претходном случају РИБЕ У ВОДИ, користи се радо и у спортским вестима:

[11] (Портал *Mozzart*, чланак „Сингл: да не беше пилота“)

Федерер се у последње време више одмарао и дружио са ћеркама близнакињама него са рекетом, Мареј је одустао, а и да није на шљаци се сналази као риба на сувом.

[12] (Портал *Sportal.rs*, чланак „Лекић: Пао ми је камен са срца“)

²⁸ Уп. <http://www.kurir-info.rs/riba-na-suvom-clanak-20021> (8. 07. 2009); приступљено 13. 11. 2013.

²⁹ Уп. <http://www.lepotaizdravlje.rs/extra/blog/severina-riba-na-suvom> (26. 04. 2012); приступљено 13. 11. 2013.

Голгетер без голова осећа се као риба на сувом. Приметна је и све већа нервоза ...

- Нисам заборавио да дајем голове, али постоји мала психолошка баријера. Сви смо кренули од нуле, конкуренција је јака, сви желе да се наметну. Можда од те превелике жеље на тренинзима и утакмицама не иде све како треба.

Будући да се турбо-фолк заснива на употреби колоквијалног говора, не чуди што је ова метафора искоришћена и у том жанру, нпр. у рефрену песме „Збогом мој лепи“ Гоге Секулић: „Као риба на сувом умирем, али никоме то не показујем!“

Метафора је врло раширена у европским језицима, па је њен превод на српски мање-више дослован, нпр. наслова француског филма „Као риба на сувом“ (фр. *Comme un poisson hors de l'eau*),³⁰ или исказа светске шампионке у скијању Линдзи Вон о њеном партнеру Тајгеру Вудсу, светском шампиону у голфу: „Видећемо какав ће бити његов распоред, али он се нада да ће моћи да присуствује. Тајгер је нека врста рибе на сувом и хладном времену. Биће то заиста веома симпатично гледати“ – рекла је Линдзи Вон за магазин *Пупл* (енгл. *fish out of water*).³¹

Иако је кит сисар, једино станиште где он може живети је вода, а његово тело подсећа на тело велике рибе. Када се кит насуче на обалу веома тешко се може одатле вратити у воду због своје огромне тежине. Метафорични израз *насукао се као кит* користи се када се неки човек нађе у ситуацији у којој се не сналази и осећа се беспомоћно. У сленгу постоји и шаљиви израз *залутао ко кит у Јадранско море* настао у периоду када се један кит нашао у Јадранском мору, а није могао да нађе Отрантска врата (...) Користи се за особу која се нашао тамо где јој није место' (Vukajlija s. v. *kit*). Употребу ове изреке добро илуструје следећи виц:

[13] (Vukajlija s. v. *kit*)

На фудбалској утакмици.

Пеђа: Сними оног лика, сви навијају, а он седи ко да је на концерту у филхармонији.

Неша: Пусти га, брате, видиш да је залутао ко кит у Јадранско море.

У дискурсу гастрономије рибље метафоре користе се да опишу начине на које се риба спрема или конзумира: *хоће риба да плива* 'конзумација рибе је најбоља уз вино', *риба плива три пута* 'први пут у води, други пут у уљу док се пржи, и трећи пут у вину када се једе'.³²

³⁰ Уп. <http://www.b92.net/tv/najava.php?id=1379> (24. 11. 2013); приступљено 14. 11. 2013.

³¹ Уп. <http://www.people.com/people/article/0,,20729521,00.html> (29. 08. 2013); <http://zena.blic.rs/PULS-poznatih/17312/Devojka-Tajgera-Vudsa-otkriva-detalle-njihove-veze-On-je-kaoriba-na-suvom> (1. 09. 2013); приступљено 14. 11. 2013.

³² Уп. Портал Coolinarika: <https://www.coolinarika.com/recept/riba-3-put-pliva/> (21. 11. 2010); приступљено 14. 11. 2013.

Поред тога, чињенице да риба дише на шкрге и да на сувом дише врло тешко довела је до повезивања рибљих шкрга с људским отежаним дисањем, па се израз *дишем ко на шкрге* користи да опише ситуацију у којој неко тешко долази до даха: „Мало сам се прехладио, дишем на шкрге, не знам да ли ћу моћи да дођем, али обратите пажњу!“;³³ „Сада углавном дишем... Додуше помало ко на шкрге, уз повремену али сталну, употребу нафазол капи разблажених на дозу за бебе.“³⁴ Овај метафорични израз често се користи и у спортским вестима да опише тешку финансијску ситуацију клуба:

[14] (*Блиц Спорт*, чланак „Вујошевић: Драго ми је што ће Партизан преживети, дишући на шкрге“)³⁵

„И прошле године смо направили основни тим, а сада је била идеја да се он допуни и повећа квалитет, а тако и подигне праг очекивања, али смо због познатих околности дошли у ситуацију да се боримо за голо преживљавање... Драго ми је што ће Партизан преживети, дишући на шкрге“, рекао је Вујошевић.

4.4. ЗЛАТНА РИБИЦА ИСПУЊАВА ЖЕЉЕ И НЕ ПАМТИ

Златна рибица је слатководна риба из породице шарана и једна од првих риба која је постала популарна међу акваристима, што је остала до данас.³⁶ За њу су се везале две основне карактеристике: веровање да има моћ да испуњава жеље и да нема добро памћење. Одатле су, преносом са животињског на људски домен, настале рибље метафоре.

4.4.1. ЧОВЕК КОЈИ ИСПУЊАВА ЖЕЉЕ ЈЕ ЗЛАТНА РИБИЦА

Наратив о златној рибици која има моћ да испуњава жеље оне ко је улови, и која је стога прави „рибарски сан“, раширен је у европском фолклору. Прерадио га је и Пушкин у бајци (у стиховима) „Сказка о рыбаке и рыбке“. На основу древног фолклорног наратива настаје метафоричка концептуализација ЗЛАТНА РИБИЦА ИСПУЊАВА ЖЕЉЕ, што потом води ка пресликавању на људски домен у појмовној метафори ЧОВЕК КОЈИ ИСПУЊАВА ЖЕЉЕ ЈЕ ЗЛАТНА РИБИЦА. У разговорном језику може се чути следећи исказ: „Нисам ти ја златна рибица, па да

³³ Уп. <https://groups.google.com/forum/#!msg/blok45/hzzLtj5230/q8upDKMogdUJ> (10. 01. 2013); приступљено 14. 11. 2013.

³⁴ Уп. Форум Б92 „Питања о свему и свачему“: <http://forum.b92.net/topic/37569-pitanja-o-svemu-i-sva%C4%8Demu/page-8> (17. 10. 2007); приступљено 14. 11. 2013.

³⁵ Уп. <http://sport.blic.rs/partizan/vesti/238510/Vujosevic-Drago-mi-je-sto-ce-Partizan-prezive-ti-disuci-na-skrge> (22. 08. 2013); приступљено 13. 11. 2013.

³⁶ Уп. Encyclopaedia Britannica: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/237850/gold-fish>.

ти испуњавам жеље“. Такви искази забележени су и у медијском дискурсу, како српском, тако и широм бившег српскохрватског говорног подручја:

- [15] (*Независне новине* (Бања Лука), чланак „Будимир: Нисам златна рибица“) ³⁷

Председник Федерације БиХ, Живко Будимир изјавио је да се не намјерава повући са мјеста председника што од њега траже странке нове парламентарне већине – СДП, СББ, ХДЗ БиХ и ХДЗ 1990: „Нисам 'златна рибица' и не испуњавам ничије жеље, а посебно немам намјеру испуњавати жеље Драгана Човића, Златка Лагумџије и Боже Љубића.“

- [16] (*Курир* (Београд), чланак „Цеца: Никад нисам била срећнија“, коментар читатељке) ³⁸

Срећна је па како да није. Мазнула 20 мил. Има Дачића и није видела ћузе. Па она је упецала златну рибицу.

На основу наратива о златној рибици настао је низ фигуративних изрази у разговорном дискурсу и сленгу: *Њему ни златна рибица не може помоћи* 'за човека који се налази у врло тешкој ситуацији'; *Да је златна рибица, испуњавао би само себи жеље 'егоиста'* (уп. Vukajlija s. v. *zlatna ribica*). Користи се и у поп-култури, нпр. у песми „Златна рибица“ Сеада Мемича Вајте, рибица понуди да испуни само једну жељу, што рибар одлучно одбија јер то схвата као компромис и одустајање од идеала (сна о три жеље), те резигнирано смешта златну рибицу у општи друштвени контекст 'лоших времена' и 'друштвене кризе', у којима ни златне рибице нису оно што су биле.³⁹ Слично томе, метафора се користи и у турбо-фолку да опише везу *спонзоруша* 'жена које траже мушкарце ради издржавања' и богатих мушкараца;⁴⁰ затим, у називу портала за повољну куповину, с тим што се у овом случају преноси на цео систем (уп. Портал *Златна рибица*: www.zlatnaribica.rs).

Управо на примеру златне рибице, може се видети колико је разноврстан репертоар сленга, посебно у оквиру метафоре ЖЕНА ЈЕ ЗЛАТНА РИБИЦА,

³⁷ Уп. <http://www.nezavisne.com/novosti/bih/Budimir-Nisam-zlatna-ribica-173796.html> (31. 12. 2012); приступљено: 4. 11. 2013.

³⁸ Уп. <http://www.kurir-info.rs/ceca-nikad-nisam-bila-srecnija-clanak-155860> (28. 03. 2012); приступљено: 4. 11. 2013.

³⁹ Уп. текст песме „Златна рибица“ Сеада Мемича Вајте: *Ловио један човек рибу, / ловио ловио цијели дан, / па уловио рибицу златну, / па уловио рибарски сан. / Пусту ме, каже риба мала, / испунит ћу ти једну жељу, / проведи живот ко нико твој / у правој срећи и весељу. / Зар само једну, рибар пита / досад је увијек било три? / Каква су ово дошла времена, / можда и ниси златна ти? / Времена ова каква су да су, / шта тебе брига, реци жељу, / проведи живот ко нико твој, / у правој срећи и весељу! / Е кад је тако, кад си таква, / иди нек те други хвата. / Ја нисам човек од једне жеље / и пустићу те из ината.*

⁴⁰ Уп. текст песме Фанки-Џија „Златна рибица“: *Какав си бре дечко ти / дај отвори се до дна / све ћу ти потрошити / не звала се Мица ја. / Дај ту малу чаробну твоју златну картицу, / јер хоћу, хоћу, хоћу, / хоћу, хоћу златну рибицу / да ми жељу испуни, / бар једном у животу мом. / Хоћу златну рибицу / да ми живот промени, / а ето је у џепу твојем (...) Ти би хтела да те водим на Карибе, Ибицу / онда нисам ја за тебе / нађи златну рибицу.*

јер добија значења на основу различитих антропоморфизација златне рибице: „жућкаста“ (отуда значење 'природна плавуша'); „драгоцена (ретка)“ (отуда низ значења које се односе на девојке и жене: 'тешко освојива', 'коју имаш после дужег времена', 'богата', 'најзгоднија', 'која лако пристаје на сексуални однос и не тражи ништа заузврат', 'елитна проститука'); „испуњавање жеља“ ('спонзоруша којој испуњаваш жеље, углавном материјалне природе', 'која пристаје на сексуални однос три пута заредом') (уп. Vukajlija s. v. *zlatna ribica*).

Златна рибица је, поред меде и зеке, омиљени актер вицева о животињама. Основни заплет испуњавања жеља се у вицеима пародира, обесмишљава [17] или долази до инверзије уобичајених улога актера [18]:⁴¹

- [17] Перица упеца златну рибицу. Кад каже она:
- Пустите ме и испунићу ти три жеље!
 - Каже овај:
 - Ајде... Прва жеља да се Амери преселе у Русију. Друга жеља да се Руси преселе у Америку. Трећа жеља да се сви врате и све буде нормално.
 - Каже рибица:
 - Па је л' си ти нормалан? Потроши три жеље цабе. Што си то урадио???
 - Каже Перица:
 - ЛУДИЛО, БРАТЕЕЕЕ!
- [18] Ухвати Бил Гејтс златну рибицу и каже му она:
- Молим те баци ме натраг у воду.
 - И баци њу Бил натраг па настави печати. Каже рибица:
 - А, жеља?
 - Бил:
 - Ма, ајд' добро! Реци...

4.4.2. ЧОВЕК КОЈИ НЕ ПАМТИ ЈЕ ЗЛАТНА РИБИЦА

Погрешна уверења да златним рибицама не треба ништа осим сушене куповне хране и да се њихова вода не мора често прочишћавати и мењати, довела су до тога да се оне сматрају најпогоднијима за акваристе почетнике, а развила се и (сурова) пракса држања златних рибица у малим, округлим, стакленим акваријумима, без вегетације. На основу тога, створена је представа како је златна рибица срећна док плива у тако малом простору, те да њено памћење траје онолико колико јој треба да отплива од једног краја стакленог зида до другог, отприлике три секунде. Златна рибица је тако персонификована као изузетно глупа животиња, чије памћење је врло слабо, што је одражено у метафори ЗЛАТНА РИБИЦА НЕ ПАМТИ. То уверење наука је оповргла, доказавши да имају боље памћење од многих риба (уп. Lloyd, Mitchinson 2006). Ипак, према принципу пресликавања са животињског на људски свет, настала је метафора ЧОВЕК КОЈИ НЕ ПАМТИ ЈЕ

⁴¹ Уп. www.najboljivicevi.com; приступљено: 4. 11. 2013.

ЗЛАТНА РИБИЦА. Из тога су даље произашли изрази *Памти ко златна рибица* и *Има памћење ко златна рибица* (уп. Vukajlija s. v. *zlatna ribica*):

- [19] (Портал Б92, Форум „Укинути Војводину! Доле новосадијација!“, исказ једног учесника)⁴²

Такође показује да ништа не чита на овом форуму или да има памћење ко златна рибица. Ја сам показао да су још 30-тих година прошлог века почели људи са паролама Војводина Војвођанима и побуном против пљачке и централизма.

- [20] (Портал Б92, чланак „УРС избачена без иједне замерке“, коментар читаоца)⁴³

Па Вучић је не тако давно на конференцији за новинаре показивао затворску кошуљу са Динкићевим именом а онда са њим правио коалицију. Дакле, стварно наш народ има памћење ко златна рибица, три секунде.

4.5. ЧОВЕК КОЈИ ЈЕ ОПАСАН ПО ДРУГЕ ЈЕ ПИРАНА / БАРАКУДА / АЈКУЛА

Постоји низ риба грабљивица које се концептуализују као 'опасне' и 'безобзирне' у односу на други живи свет, међу којима су најпознатије пиране, баракуде и ајкуле. Пирани су слатководне рибе грабљивице које насељавају воде Амазона, имају ситне оштре зубе, агресивне су и месождери. Пирани су више лешинари него ловци, нападају у јатима и воле плен који је мањи од њих, а врло ретко нападају крупније животиње и људе.⁴⁴ У популарној култури пак настала је метафора ПИРАНА ЈЕ ОПАСНА, па се стога ове рибе често представљају као водена бића која изазивају страх, тероришу околину и могу бити опасна по људе.

У разговорном језику *пирани* може бити назив за особу било ког пола која је бескрупулозна и способна да искористи друге људе зарад својих интереса. Нова друштвена категорија се тако назива *жене пиране* 'које настоје да на превару затрудне с добростојећим мушкарцима због добре алиментације'. У популарним чланцима упозорава се на њих као на праву (друштвену) опасност:

- [21] (Портал Б92, чланак „Да ли сте чули за 'жене пиране'?“)⁴⁵

Богати мушкарци су у опасности од тога да их у кревет одвуку жене које желе намерно да затрудне. „Жене пиране“ како су назване, у рађању детета добростојећем човеку виде шансу да и саме побољшају финансијско стање.

⁴² Уп. <http://forum.b92.net/topic/37920-ukinuti-vojvodinu-dole-novosadizacija/page-27> (31. 10. 2007); приступљено: 4. 11. 2013.

⁴³ Уп. http://www.b92.net/info/komentari.php?nav_id=739003 (4. 08. 2013); приступљено: 4. 11. 2013.

⁴⁴ Уп. Encyclopaedia Britannica: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/461541/piranha>.

⁴⁵ Уп. http://www.b92.net/zivot/novodoba.php?yyyy=2012&mm=02&dd=08&nav_id=580753 (8. 02. 2012); приступљено: 4. 11. 2013.

- [22] (*Жена* (Београд), наслов чланка)⁴⁶

Адвокати упозоравају на жене „пиране“: Модерне спонзорше „лове“ на сигурно.

Назив *пирана* користи се за сваку особу која је бескрупулозна у стицању моћи и новца, на штету других или без обзирања на друге:

- [23] (*Новости* (Београд), интервју с редитељком Татјаном Мандић Ригонат поводом представе „Госпођа министарка“)⁴⁷

Због тога Нушићева Живка и Стеријина Фема нису два слична лика. Фема хоће да модернизује и себе и своју средину, Живка је нешто друго. Она је пирана, своју позицију користи да утоли глад за поседовањем и моћи.

- [24] (Портал о21 (Нови Сад), чланак „Ухапшен и Војислав Гајић, пре њега Матијевић и Новаковић“, коментар читатељке)⁴⁸

Неколико дана а НС није у жижи. Данас се дешава Београд. Свуда грабе као пиране. Акција за Први глас Србије и мало шамара Војводини. А Колубара, Путеви Србије, Србијагас, стечајни управници, Веља, Банана, клинички центри, факултети...? То следи после 33 реконструкције Владе.

Поред пиране, и баракуда је риба која се персонализује као опасна. Баракуда је грабљивица која насељава океане, има веома истурену доњу вилицу и оштре зубе. Углавном се храни другим ситнијим рибама и ретко напада људе.⁴⁹ *Баракуда* у значењу 'опасна особа' није честа у разговорном језику, али се користи у поп-култури, називима бендова, локала итд., на пример: песма „Баракуда“ поп-певачице Викторије;⁵⁰ назив фолк-бенда „Баракуда бенд“; рибљи ресторан у Београду „Баракуда“. *Баракуда* је и шаљиви сленг израз за бабу која је наместила лоше урађене социјалне зубе, па њена доња вилица подсећа на чељуст баракуде (уп. Vukajlija s. v. *barakuda*).

Ипак, најпознатија грабљивица јесте ајкула или морски пас. Ајкуле насељавају мора и океане и пливају веома брзо; оне су месождери који се хране рибом и морским сисарима, а понекад и корњачама и другим ајкулама.⁵¹ У разговорном језику она се пак ређе од *пиране* користи у значењу 'опасна, бескрупу-

⁴⁶ Уп. <http://zena.blic.rs/Sex/9798/Advokati-upozoravaju-na-zene-pirane-Moderne-sponsoruse-love-na-sigurno> (12. 02. 2012); још о женама пиранама: [http://www.nadlanu.com/pocetna/zivot/ljubav-i-seks/quotPiranequot-progutale-quotsponsorusequot.a-131080.266.html](http://www.nadlanu.com/pocetna/zivot/ljubav-i-seks/quotPiranequot-progutale-quotponsorusequot.a-131080.266.html) (14. 02. 2012); <http://www.muskimagazin.com/tag/zene-pirane/> (12.02.2102); приступљено 4. 11. 2013.

⁴⁷ Уп. <http://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:446125-Tanja-Mandic-Rigonat-Zivka-je-stan-je-svesti> (28. 07. 2013); приступљено: 4. 11. 2013.

⁴⁸ Уп. <http://www.o21.rs/Novi-Sad/Vesti/Uhapseni-Petar-Matijevic-i-Bora-Novakovic.html> (24. 09. 2013); приступљено: 4. 11. 2013.

⁴⁹ Уп. Encyclopaedia Britannica: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/53940/barakuda>; приступљено 9. 11. 2013.

⁵⁰ Уп. фусноту бр. 7.

⁵¹ Уп. Encyclopaedia Britannica: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/538851/shark>; приступљено 9. 11. 2013. Уп. Encyclopaedia Britannica: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/237850/goldfish>; приступљено 9. 11. 2013.

лозна особа. *Ајкула* је тако надимак нишког нарко-боса Зорана Ајковића, о чему говоре бројни новински текстови: „Ајкула шири посао: Нишки бос нарко-клана купио пола Базела“ (наслов у *Блицу*, 28. 8. 2013); „Полиција утврђује како је Ајкула купио ресторане“ (наслов у *Куриру*, 23. 8. 2013). У хрватском стандардном језику уобичајен је израз *морски пас*, а једна поп-песма из 80-их година 20. века заснована је на преради ове метафоре: то што је морски пас опасан по друге даје му неустрашивост и слободу да плива куда хоће и ради шта хоће, што се поставља као пожељан модел и за човека, макар накратко.⁵²

Како у сленгу *опасан* значи 'много добар', *ајкулом* се називају модерни технички уређаји који се оцењују као 'много добри', нпр. каже се за најновији модел аута, телефона итд. Поред тога, *ајкулом* се именују и особе с великим носом. Овај метафорички пренос настаје према сличности закривљеног облика ајкулиног леђног пераја које вири из воде док она плива с великим носом код људи, што илуструје следећи виц:

[25] (Vukajlija s. v. *ajkula*)

Марко: Е, знаш да има ајкула у Сави!?

Пеђа: Шта?

Марко: Ма вири само леђно пераје, ал' изгледа да то Симић плива леђно!

У опису физичког изгледа *ајкула* се у сленгу користи и за особе којима је зубар састругао предње зубе по принципу сличности између ајкулиних ситних и оштрих зуба и танких и оштрих зуба горње вилице (уп. „лик коме је зубар састругао све зубе у горњој вилици и својим осмехом подсећа на морску неман“; Vukajlija s. v. *ajkula*).

4.6. МЛИТАВ СТИСАК РУКЕ ЈЕ МРТВА РИБА

Метафорика рибе повезана је и с говором тела. Раширено је уверење да стисак руке одаје карактер човека: чврст стисак који прати поглед у очи саговорника одаје поуздану и карактерну особу, док млитав стисак и избегавање погледа одаје непоуздану, слабу особу и лош карактер. Психолошке и бихевиоралне студије оповргле су оваква уверења, показавши да и чврст стисак руке може скривати врло несигурну особу (Reardon 2002), али је стереотип опстао, између осталог, и као основа метафоризације.

Како би се описао најниже вредновани стисак руке користи се рибља метафора: он се пореди с додиривањем мртве рибе, којој се приписују млитавост,

⁵² Уп. текст песме „Морски пас“ сплитске групе „Метак“: Да ми је бити морски пас / Бар један дан, један сат, један трен / Бити морски пас. / Имао бих лијепе раље / Пливао бих даље, даље / Пратио бих ледоломце / Чекао бих бродоломце. / Гутао бих све од реда / Рибе, звијезде и торпедо / Канте, барке, разгледнице / Плутаче и подморнице. / Да ми је бити морски пас / Бар један дан, један сат, један трен / Бити морски пас. / Имао бих оштре зубе / За конзерве и за тубе. / Ронио бих немилице / Испод неке кобилице. / Гутао бих све од реда / Рибе, звијезде и торпедо / И био бих на све спреман / Као права морска неман.

хладноћа (одсуство живота) и клизавост / љигавост (риба је влажна, склиска и не може се ухватити). Овакво руковање код саговорника најчешће изазива крајњу одвратност. Изрази који га описују често су праћени фацијалним експресијама гађења. Дефиниције таквог руковања налазе се и у речнику савременог београдског сленга – Вукајлији: *s. v. мртва риба* – руковање: „Кад се упознајеш с неким, даје ти млитаву руку ... И ти покушаш да стиснеш, а рука се измигољи. Одвратан осећај. Теорија да су такви примерци шоње“; „Изузетно иритирајуће руковање од стране љигавих особа. Кад вам дају руку имате утисак ко да стискате мртву рибу. То је уједно и психоанализа њихове личности.“ Слични изрази присутни су на целом бившем српскохрватском говорном подручју:

- [26] (Портал 24 сата (Загреб), чланак „Руковање се не заборавља: Млохави стисак је увијек најгори“)⁵³

Стисак 'мртве рибе' или 'кухане кокоши' је најгори: Најгори дојам сигурно остављају људи чији је стисак руке сувише мек и млитав, тзв. стисак мртве рибе или кухане кокоши, што шаље и сличне сигнале о карактеру те особе. Најчешће је ријеч о људима којима недостаје самопоуздања.

Занимљиво је упоредити како се ова метафора користи у медијском дискурсу енглеског говорног подручја. Отац једног америчког дипломате убијеног у терористичком нападу описао је за медије свој сусрет с председником Обамом као разочаравајући, јер је руковање с њим било „ко руковање с мртвом рибом“; поред тога, отац убијеног дипломате је додао да га Обама није погледао у очи док се руковао. Конзервативни републикански медији искористили су његов исказ као индиректан доказ о лошем Обаином карактеру, недостатку патриотизма и вођењу лоше политике, и пласирали је као ударну, глобалну вест која је кружила и на америчким порталима и на америчкој телевизији:

- [27] (Fox News, 27. 10. 2012.)⁵⁴
Father of Former Navy SEAL Killed in Benghazi Recounts Meeting President, Sec. of State: Shaking Hands With Obama 'Like Shaking Hands With Dead Fish'.

4.7. МОЋНИ ЉУДИ СУ ВЕЛИКЕ РИБЕ КОЈЕ ЈЕДУ СЛАБЕ ЉУДЕ – МАЛЕ РИБЕ

Метафорични израз *велике рибе једу мале рибе* објашњава људско понашање и спада у најстарије, универзално распрострањене пословице, чије порекло сеже до најранијих писаних докумената. Може се претпоставити да је ова пословица врло рано, још у време индоевропске културе, ушла у фолклорни репертоар. Већ у делима класичне старине „право јачег у рибљем свету“ ставља се насупрот

⁵³ Уп. <http://www.24sata.hr/pametnakuna/rukovanje-se-ne-zaboravlja-mlohavi-stisak-je-uvijek-najgori-275059>; приступљено 6. 11. 2013.

⁵⁴ Уп. <http://nation.foxnews.com/benghazi-gate/2012/10/25/slain-seals-dad-blasts-obama-shaking-hands-dead-fish>; приступљено 6. 11. 2013.

жељеном поретку права и правде у свету људи.⁵⁵ У време Аристотела пословица је била веома продуктивна, а потом је прешла у класични латински (уп. Mieder 2004, 34). Од великог значаја за ширење ове пословице био је *Физиолог* (3. век), латинска збирка текстова која је служила као нека врста средњовековне зоологије и била преведена на скоро све европске језике (и старословенски). У њему се налази прича о киту који отвара уста када је гладан, а мирис који се шири из његових уста привлачи ситну рибу, која хрли у његове чељусту. Метафоричко значење ове приче у додатим религијским коментарима понуђено је у поређењу кита са злом (самим ђаволом) који вара ситну рибу (грешнике) слатким задахом (лукавост) како би саме ушле у његове чељусту (проклетство и смрт); према овом тумачењу велика риба не јури малу, већ она добровољно одлази у смрт (Исто, 36).

Пословица *велике рибе једу мале рибе* погодна је за хришћанску дидактику, па је радо користе проповедници и светитељи од најранијег доба хришћанства, као свети Василије Велики и свети Августин – да би критиковали понашање које води похлепа, жеља за задовољством и моћи (Исто, 36). Изрека је лако продрла у европске вернакуларе током средњег века. Поред тога, постоји и значајна иконографска обрада ове пословице, што такође сведочи о њеној популарности. Ту спадају и радови Хијеронимуса Боша (касни 15. век), у којима он у гротескној обради представља кита који прождире мању рибу, и то тако што прво усисава њихове главе (што свакако није случај у природи). И ове слике јесу илустрација параболе о злу (ђаволу) које маме и на крају уништава грешнике. Питер Бројгел Старији наставља ту традицију и овај мотив варира на више начина: као метафору „зла које једе грешнике“ али и „света анархије, одсуства права и владавине јачег међу људима“ (Исто, 37–39).

Ова пословица прожима европску и америчку културу све до данашњих дана и на њу се колоквијално реферише као на „логику рибе“. У изразито сатиричном тексту Бертолта Брехта цитираном на почетку овог рада („Кад би ајкуле биле људи“, 1930) писац користи кондиционале („кад би...“) и метафору рибе понашање је људско како би показао да је „људска логика“ много гора од „рибље“. Ајкуле би, према Брехту, биле много опаснија и суровија бића да подражавају људско понашање. На тај начин, Брехт индиректно критикује стање у немачком друштву 30-их, које се креће ка нечему горем од „логике рибе“ – ка националсоцијализму.

У медијском дискурсу ово је једна од омиљених метафора. Највише се користи да опише правила која владају у пословном свету и капиталистичком систему. Могло би се чак рећи да је ова метафора у сржи капитализма:

⁵⁵ Прва писана алузија појављује се у Хесиодовом делу *Послови и дани*, у 8. веку пре н. е., где се истиче да таква правила владају у животињском свету управо због одсуства концепта правде. У санскритском епу *Махабхарата* из 4. века пре н. е. такође се анархично и деструктивно људско понашање пореди с великим рибама које једу мале. Иста мисао среће се у *Старом завету* и у вавилонском *Талмуду* из 5. века пре н. е. (Mieder 2004, 34).

- [28] (Портал *Мрежни маркетинг*, чланак „Класична трговина – трговачки систем дистрибуције“) ⁵⁶

Веома финансијски моћни, они откупљују огромне количине од произвођача, па је малим трговцима тешко да опстану у том тржишном мору где „велика риба једе малу рибу“. А када велика риба остане сама у мору она поставља услове. Тражи екстра рабате, одложена плаћања, итд ... и произвођач је у све већем проблему.

У одломку [29] изрека се проширује метафорама о „опасним пиранама“ и „ситним гупикама“ (мале рибе врло популарне у аквариистици):

- [29] (Портал *Књиговодствени програми*, блог „Карл Маркс је био у праву“) ⁵⁷

Карл Маркс је био у праву. Капитал тежи да се укрупни асимилирајући конкуренцију. На нашем тржишту после декада „пословног аматеризма“ појављују се озбиљне компаније (ДатаЛаб и Комтрејд су примери из ИТ-света) којима је циљ потпуна тржишна доминација у циљу максимизирања профита. Већа риба једе мању рибу. На тржиштима где је већина риба гупика, питање је времена када ће неколико пирана да испразне акваријум. Нема ту ничег лепог или ружног – то је једноставно пословна реалност на тржишту књиговодствених програма коју по мени ниједна фирма која се бави израдом програма за књиговодство не треба да сметне са ума и према коме треба да обликује своју тржишну стратегију.

Овом изреком описује се и стање на политичкој сцени и у друштву, али у том случају служи као средство упозорења и критике дехуманизације неке заједнице или целог друштва. Тако чланак у хрватским *Новостима* који критикује ширење идеја екстремне деснице у савременој Мађарској носи наслов „Велика риба једе малу рибу“ ⁵⁸. Пословица се користи као метафорични опис транзиционог српског друштва као веома сурове средине у којој често влада само „право јачег“, што илуструју следећа два одломка:

- [30] (Портал *Живе речи утехе*, форум „Родитељи наркомана подржавају батинање“) ⁵⁹

Прво сам мислио да га штите јер је свештеник, али после видим да бацају дрвље и камење на владике, па и за Синод кажу „ко ферма Синод“. Значи, није због његове пастирске улоге, него им годи због свог насилничког и манипулаторског профила. Такви су данас добро котирали у транзиционом српском друштву. Велика риба једе малу рибу. Ко је јачи тај и тлачи. Једино се заборавља да је о. Бранислав кукавица, јер није смео да призна да његови батинаши разбијају наркомане, али да то раде зато што и газда

⁵⁶ Уп. <http://www.mreznimarketing.rs/sta-je-mreznimarketing/klasicna-trgovina>; приступљено 14. 11. 2013.

⁵⁷ Уп. <http://papiri.rs/blog/2010/karl-marx-je-bio-u-pravu/> (16. 07. 2010); приступљено 14. 11. 2013.

⁵⁸ Уп. часопис српске мањине у Хрватској Новости: <http://www.novossti.com/2013/07/velika-riba-jede-malu-ribu/> (7. 07. 2013); приступљено 13. 11. 2013.

⁵⁹ Уп. <http://www.pouke.org/verujem/index.php?topic=10833.535;wap2> (26. 05. 2009); приступљено 13. 11. 2013.

то ради. О. Бранислав лаже, јер цвика од људске казне, а не размишља о Божјој.

- [31] (*Wine Style* 43, интервју с редитељем Гораном Марковићем „Мали људи су прави јунаци“)

Они су знали да треба попуштати све док се играчи држе правила игре. Када су схватили да је ствар отишла предалеко, 1968, онда више за њих, а и за нас, није било повратка. Ситуација је данас сасвим супротна: нема више правила, све је дозвољено. Закон џунгле, велика риба једе малу рибу. Кад некоме поменете част, поштење, традицију, толеранцију или слично, гледа вас као да сте луди.

Као и друге рибеље метафоре, и ова је нашла своју примену у поп-култури и турбо-фолку, као у песми Рокера с Мораву „Скочи риба пуста“, с тим што је рибаља метафорика у овом случају двосмислена, тј. поред описа међуљудских односа (*већа риба једе мању*), она се игра и са ласцивним, еротским значењима која се могу извести из хомонимних метафоричних израза и лексема.⁶⁰

4.7.1. КРУПНА И СИТНА РИБА

На основу метафоре о крупним рибама које једу ситне, настале су и метафоре ВАЖАН ЧОВЕК ЈЕ КРУПНА РИБА, односно НЕВАЖАН ЧОВЕК ЈЕ СИТНА РИБА. Вероватно је томе допринела и оријентациона метафора ВЕЋЕ ЈЕ БОЉЕ (Lakoff, Johnson 2003, 23), односно ВЕЋЕ ЈЕ ВАЖНИЈЕ, и обратно – СИТНО ЈЕ НЕВАЖНО. Ове метафоре су уобичајене у свету економије и политике, где означавају моћ и утицај особа на које реферишу. Употреба ових метафора подразумева поређење, јер ако за неког кажемо да је „ситна риба“ имплицира се да је неко други „крупна“ риба у поретку званом „логику рибе“. У одломку [32] метафора се односи на политичку и економску моћ држава, а у одломцима [33], [34] служи као средство процене друштвене моћи одређених политичара:

- [32] (Портал *BizLife*, чланак „Србија – ситна риба међу ајкулама“)⁶¹

Једно је сигурно, Србија никада неће бити члан Г 20, али би се политички и економски могла приближити групи Г 20, међу којима су земље највећи партнери Србије, али и оне са којима Србија нема ама баш никакву са-радњу.

⁶⁰ Уп. „Рокери с Мораву“, песма „Скочи риба пуста па киту у уста“: *Од велику рибу увек има већа / малој риби велика је голема несрећа / (реф.) Скочи риба, скоочи риба пуста, / па киту у уста, па киту у уста. / Већа риба једе рибу мању / и ноћу и дању. / И у рибљем свету свуд неправда влада, / слабији од јачег мора да настрада. / (реф.) (Ако је у стању!) / И ја држим шткуу што воле да глође / сваку ситну рибу која јој надође.*

⁶¹ Уп. <http://www.bizlife.rs/vesti/63259-srbija-sitna-riba-medju-ajkulama> (1. 11. 2013); приступљено 13. 11. 2013.

- [33] (*Курир*, интервју с бившим градоначелником Ниша Смиљком Костићем, чланак „Динкић је ситна риба“) ⁶²

Може ли министар Динкић да растури гасни споразум са Русијом?

- Не. Он је сувише ситна риба за тако нешто.

- [34] (*Курир*, наслов чланка) ⁶³

„Крупна риба: Социјалисти зову Јеремића у партију“.

Метафоре „крупне и ситне рибе“ користе се радо и у спорту, нпр. наслов „Фиш ситна риба за Новака“ (Портал *Srpska Cafe*) ⁶⁴ или одломак [35]:

- [35] (*Прес*, чланак „Ја сам ситна риба за Видића!“) ⁶⁵

„Ја нисам Немања Видић! Па он је један од најбољих штопера на свету, чак према мом мишљењу и најбољи! Ситна сам ја риба за њега“ – рекао је Суботић после дуела са чврстом екипом Северне Ирске.

Ове метафоре веома су честе у разговорном језику и текстовима који се баве подземљем и криминалом, што показују одломци [36] и [37]:

- [36] (*Вечерње новости*, чланак „Селаковић: 'Крупне рибе' више неће измицати правди“) ⁶⁶

Истичући да је борба против корупције и организованог криминала један од приоритета рада и Министарства правде и Владе, Селаковић је навео да сматра да је до сада у том послу највећи проблем био „што смо имали заштићене врсте“. „Имали смо велике рибе које пролазе кроз мрежу, а мале се хватају. Не можете да имате главни случај борбе против корупције хапшење лекара који је узео зоо евра од пацијента, а да са друге стране држите шаку преко очију када неко узима милион пута веће новце од државе и грађана“, рекао је Селаковић.

- [37] (Портал *Мондо*, чланак „Калинић убио Јуришића и Константиновића“) ⁶⁷

Калинић ситна риба за сведока сарадника? Тужилаштво за организовани криминал није заинтересовано да Сретко Калинић добије државну заштиту односно да припаднику земунског клана понуди статус сведока сарадника, сазнаје Данас. Према незваничним информацијама, истражни органи верују да Калинић и нема информације о наручиоцима убиства премијера Зорана Ђинђића, јер он није заузимао високи положај у хијерархији земунског клана.

⁶² Уп. <http://www.kurir-info.rs/dinkic-je-sitna-riba-clanak-22827> (3. 04. 2010); приступљено 13. 11. 2013.

⁶³ Уп. <http://www.kurir-info.rs/krupna-riba-socijalisti-zovu-jeremica-u-partiju-clanak-1013031> (1. 10. 2013); приступљено 13. 11. 2013.

⁶⁴ Уп. <http://www.srpskacafe.com/sport/tenis/3226.html>; приступљено 13. 11. 2013.

⁶⁵ Уп. <http://www.pressonline.rs/sport/ostali-sportovi/87254/ja-sam-sitna-riba-za-vidica.html>; приступљено 13. 11. 2013.

⁶⁶ Уп. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.289.html:390953-SelakovicquotKrupne-ribequot-vise-nece-izmicati-pravdi> (1. 08. 2012); приступљено 13. 11. 2013.

⁶⁷ Уп. <http://www.mondo.rs/a174339/Info/Drustvo/Kalinic-ubio-Jurisica-i-Konstantinovica.html> (15. 06. 2010); приступљено 13. 11. 2013.

Метафоре „крупне и ситне рибе“ су врло продуктивне и у енглеском језику (енгл. *big/small fish*), па је превод енглеских вести на српски дослован:

[38] (Портал Радиотелевизије Србије, чланак „Тачи ’крупна риба’ подземља“)⁶⁸

Британски Гардијан објавио тајне извештаје НАТО-а у којима је Хашим Тачи описан као једна од „најкрупнијих риба“ косовског подземља. Извештаји су дело америчких обавештајаца при Кфору и начињени су почетком 2004. године. НАТО покренуо истрагу.

У речнику београдског сленга Вукајлији, метафорични изрази *ситна риба* и *пљуцкавица* објашњавају се на следећи начин: „Ситна риба је израз за неког малог предузимача, кримоса, председника општине... који покушава да порасте и увећа свој капитал, али углавном први најебе када се крене у обрачун с мафијом, криминалом... Углавном ситна риба служи за поткусуривање међу већом рибом, и као такви страдају за пример. Народ се мало смири, а велике рибе настављају да крстаре Србијом“ (Vukaĳlija s. v. *ситна риба*). Управо то илуструје следећа вест у којој је метафора СИТНЕ РИБЕ употребљена да представи ситуацију у којој се драстично кажњавају мали преступи у држави у којој велике пљачке државног новца остају некажњене: часопис *Свет* објављује чланак под насловом „Ситна риба: Цариник ’пао’ због 20 евра“.⁶⁹ Сличну друштвену критику у виду поређења „крупне и ситне рибе“ упућује и црногорска невладина организација у политичком перформансу „Пецање ’великих и малих риба’ у Подгорици“: „Невладина организација МАНС, одржала је испред Врховног државног тужилаштва јавни час којим жели истаћи како челници тужилаштва, судства и полиције, у борби против корупције и организованог криминала, не виде разлику између ’великих и малих риба’.“⁷⁰

5. Закључак или „логику рибе“

У раду сам покушала да представим основни инвентар рибљих метафора које се користе у савременом разговорном и медијском дискурсу у Србији. Неке су граничне, као на пример изрази о киту и делфину, који спадају у сисаре, али с рибама деле много тога, и што је још важније, у лаичком резону сврставају се у рибљи свет. Махом сам изоставила пецарошке метафоричне изразе, нпр. *пецати ’ухватити’*, *преварити*, *пеца се ко шаран* ‘дâ се лако преварити’, *прогутати мамац* ‘бити предмет обмане’, *лов у мутном* итд. Иако су се неке од тих метафора нашле

⁶⁸ Уп. <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/135/Hronika/831832/Ta%8D%8Di+%22krupna+riba%22+podzemlja.html> (25. 01. 2011); уп. енглески оригинал у Гардијану: <http://www.theguardian.com/world/2011/jan/24/hashim-thaci-kosovo-organised-crime> (24. 01. 2013); приступљено 13. 11. 2013.

⁶⁹ Уп. <http://www.svet.rs/hronika/sitna-riba-carinik-pao-zbog-20-evra> (10. 09. 2013); приступљено 14. 11. 2013.

⁷⁰ www.slobodnaevropa.org/media/photogallery/2039824.html (12. 05. 2010); приступљено 14. 11. 2013.

у раду (нпр. *залетео се ко сом на бућку и хвата се ко сом на бућкало*), сматрам да чине посебну подгрупу и да заслужују посебну обраду.

Поређење метафоричних израза који су били у употреби у традицијској култури и савременог разговорног језика показује да долази до промена. Метафора *НЕМ ЧОВЕК ЈЕ РИБА*, ослоњена на средишњу представу словенске традицијске културе о риби, ретко се користи у савременом језику. С друге стране, перманентно се генеришу нове метафоре, на пример *СОМ ЈЕ ГЛУП*, *ЗЛАТНА РИБИЦА НЕ ПАМТИ* или *ПИРАНА ЈЕ ОПАСНА*, према којима долази до пресликавања „животињских особина“ на људски свет. Метафорични појам *ЖЕНА ЈЕ РИБА* пак спада у највиталније, и његов континуитет се може пратити од текстова традицијске културе до савременог сленга. Перспективе за једну овакву анализу налазе се и у поређењу метафоричних израза који су својствени српском језику с онима карактеристичним за друге језике. Већ су се у овом раду наметнула нека поређења. Очигледно је да су изрази *риба од главе смрди*, *крупна риба једе малу рибу*, *плива као риба у води*, *не сналази се као риба на сувом* и *стисак руке као мртва риба* веома продуктивни и у српском и у енглеском језику. С друге стране, израз *нем као риба* особеност је словенске и српске културе и готово се уопште не користи у енглеском.

Рибље метафоре прожимају наш свакодневни живот и говор у тој мери да само њихов летимичан преглед може послужити и као мала друштвена хроника доба у коме живимо. У метафорама које сам навела налазе се референце на разне политичке и друштвене догађаје, личности и афере, које су обележиле српско друштво у првим деценијама 21. века: убиство Зорана Ђинђића [4], [8], [37], криминализација друштва у транзицији [3], [30], [36], наркоманија [3], [30], ратни злочини [9], корупција [1], [2], [14], [16], [19], [24], [31], [33], напори да се Србија прикључи Европској унији [1], реформе [19], смена власти [20], [23], [34], материјализам [21], [22], афере у цркви [30], косовска криза [38], естрада [5], [10], [16]. Иако у сленгу, посебно у метафорама које се односе на жене, рибље метафоре имају еротско значење, конвенционална метафорика показује да се рибљи свет доживљава као свет у коме владају суровост и право јачег и у коме нема правде. Логику рибе сажима и песма Ђорђа Балашевића, која стоји у „одјавној шпици“ овог рада. Она је параболо *par excellence* о узајамном пресликавању људског и рибљег света, као и Брехтово поигравање с конвенционалном рибљом метафориком, цитирано на почетку овога рада.

6. Одјавна шпица: Када би људи били рибе

Ђорђе Балашевић „Блуз мутне воде“

*Свашта се роди у мутној води
лукава мрена и глупави смуђ
караш и бандар, лопов и џандар
и рибе што живе на рачун туђ.*

*Малене оне већих се клоне
не пазии и већ те нема за трен.
Где год да беже стигну их мреже
неко се роди да постане плен.*

Ја певам свој блуз без намере битне
и највеће рибе за мене су ситне.
Ја са стране само посматрам тај свет.
А будем и ја и смуван и варан
на сваком се деси да постане шаран.
То је бар рутинска ствар.

Ко живот води у мутној води
мора све трикове добро да зна.
У мутној води што многим годи
посебно оним са врха и дна.

Сви знају сврху, штука на врху
ту су да кваре и направе лом.
А доле на дну судбину јадну
многима решава некакав сом.

Ја певам свој блуз без намере битне
и највеће рибе за мене су ситне.
Ја са стране само посматрам тај свет.
Ја певам свој блуз у срицу дубине
и држим се претежно златне средине
То је бар рутинска ствар.

На шта се своди живот у води
па ето, грабљивци имају власт.
Гргеч је глупан, али је крупан
па мале рибице гута у сласт.

У дане гадне кад вода падне
плашљиве рибе не вреде ни грош.
Наићу кризе, друкчије гризе
и само најбољи пливају још.

Литература

- Клајн 1996 – Иван Клајн, Сленг, *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик – САНУ – Службени гласник, 79–81.
- Милорадовић 2012 – Софија Милорадовић, *Музички жаргон младих и Молодежный музыкальный сленг. Компаративни поглед*, Београд: Етнографски институт САНУ.
- Breht 1973 [1930] – Bertolt Breht, *Kad bi ajkule bile ljudi: balade i songovi*, Beograd: Teatar poezije.
- Bugarski 2003 – Ranko Bugarski, *Žargon. Lingvistička studija*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Cameron 2003 – Lynne Cameron, *Metaphor in Educational Discourse*, New York: Continuum.
- Gerzić, Gerzić 2002 – Borivoj Gerzić, Nataša Gerzić, *Rečnik savremenog beogradskog žargona*, Beograd: Istar.
- Halupka Rešetar, Radić 2003 – Sabina Halupka Rešetar, Biljana Radić, Animal names used in addressing people in Serbian, *Journal of Pragmatics* 35, 1891–1902.
- Klikovac 2004 – Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Kövecses 2010 – Zoltán Kövecses, *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, Johnson 2003 – George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors we live by*, London: The University of Chicago press.
- Lakoff, Turner 1989 – George Lakoff, Mark Turner, *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*, Chicago: University of Chicago Press.
- Lloyd, Mitchinson 2006 – John Lloyd, John Mitchinson, *The Book of General Ignorance*, New York: Harmony Books.
- Mieder 2004 – Wolfgang Mieder, *Proverbs: A Handbook*, London: Greenwood Press.
- Milić 2013 – Goran Milić, Pristup zoosemiji u okviru teorije konceptualne metafore i metonimije, *Jezikoslovlje* 14/1, 197–213.
- Mouton 2013 – Nico Mouton, Do Metaphors Evolve? The Case of the Social Organism, *Journal of Cognitive Semiotics* V/1–2, 312–348.

Porter 1768 – James Porter, *Observations on the Religion, Law, Government, and Manners of the Turks*, Printed for P. Wilson, доступно на: <https://archive.org/details/observationsonrooportgoog>

Reardon 2002 – Kathleen Kelly Reardon, *The Secret Handshake: Mastering the Politics of the Business Inner Circle*, Crown Business.

Marija Ilić

FISH IN THE CONVERSATIONAL AND MEDIA DISCOURSE IN SERBIA

S u m m a r y

The paper analyzes the metaphors whose source domain is the world of fish and target domain is the human world, and which are used in the contemporary conversational and media discourse in Serbia. The theoretical framework comes from cognitive linguistics, and the sources are found in the dictionaries of Serbian slang, as well as in the public discourse available via the internet. The analysis showed that the productive metaphorical concepts are the following: (wo)MAN IS FISH, mostly used in slang, SOCIETY IS FISH and HUMAN BEHAVIOUR IS FISH BEHAVIOUR, mostly used in conversational and media discourse about politics and economy. The paper attempted to make an inventory of the most frequent fish metaphors and to show how these metaphors are related to the contemporary social values, events, and actors.

